

Н.С. Карпов*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

У сучасному світі торгівля людьми є одним із найбільш грубих і масових порушень прав і свобод людини. Тому проблема запобігання сучасним формам рабства і работоргівлі розглядається як одна з пріоритетних задач у сфері захисту прав і свобод людини.

Глобалізація, дедалі зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність окремих країн і цілих регіонів призвели до безпрецедентного розповсюдження наприкінці ХХ ст. такого ганебного явища, як работоргівля. Особливо загрозливих форм і проявів набрала торгівля жінками і дітьми¹.

На даний час існує досить налагоджена злочинна мережа торгівлі “живим товаром”, що характеризується організованістю та транснаціональністю, диференціацією ролей щодо пошуку жертви, вербуванню, переправленню через кордон, безпосередньому продажу, охороні і т.д. Як правило, такі злочини вчиняються на території як мінімум двох держав (країн-постачальників і країн-одержувачів, але нерідко фігурують і країни транзиту) за участю цілого ряду осіб, чії дії по підготовці, вчиненню та приховуванню злочину можуть бути абсолютно різноманітними залежно від ролі учасника².

У 1998 р. Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 124¹, яка передбачала кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. На сьогоднішній день ми маємо нову редакцію статті (ст. 149 Кримінального кодексу України). Таким чином, в кримінально — правовому аспекті проблема боротьби з торгівлею людьми вирішена, хоча і до нової редакції статті є серйозні зауваження як у теоретиків, так і у практиків.

Складність розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми полягає в наступному:

1) торгівля людьми порівняно “молодий” вид злочину (на початку 90-х років ХХ ст. після розпаду Радянського Союзу і падіння “залізної завіси” на території країн колишнього СРСР починаються неконтрольовані міграційні процеси);

2) злочини, пов'язані з торгівлею людьми є різновидом організованої злочинності і мають транснаціональний характер, тобто специфіка цього злочину у тому, що розпочинається він в одній країні (процес вербування, оформлення документів), а закінчується в іншій (продаж або інша оплатна передача людини);

3) злочини вчиняються організованими групами з чітко розподіленими злочинними обов'язками, що значно ускладнює процес розслідування та доведення справи до кінця (дії злочинців мають конспіративний характер);

4) відсутність чітко розробленої методики розслідування даного виду злочину, в якій би передбачався порядок взаємодії слідчих органів країн-постачальників “живого” товару із слідчими органами країн — транзиту і призначення цього товару.

Для визначення системи слідчих і інших передбачених нормами права дій, необхідно дати характеристику торгівлі людьми з криміналістичного погляду.

Основними елементами криміналістичної характеристики злочину є:

1) спосіб вчинення злочину;

© Карпов Н.С., 2005

* професор кафедри теорії кримінального процесу та судоустрою Національної академії внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Наден О.В. Торговля жінками как криминально-правовая та соціальна проблема сучасності. Монографія. — К.: Атіка, 2004. — С. 5.

² Шруб М.П. Торговля людьми как криминалистическая проблема // Проблемы криминалистики. Академия МВД Республики Беларусь. Под общ. ред. Г.Н. Мухина. — Минск, 2003. — С. 132.

- 2) місце і обстановка;
- 3) час вчинення злочину;
- 4) знаряддя і засоби;
- 5) предмет посягання;
- 6) потерпіла особа;
- 7) особа злочинця;
- 8) сліди злочину (у широкому значенні).

Враховуючи, що торгівля людьми — специфічний вид злочину, з наявністю транснаціональної ознаки, який вчиняється організованими групами і ділиться на декілька стадій, то й елементами криміналістичної характеристики будуть спосіб, методи і механізм вчинення злочину, характеристика злочинця і характеристика потерпілої особи.

Для вчинення вказаних злочинів характерним є наявність декількох взаємопов'язаних між собою етапів злочинної діяльності і їх ретельне планування, обов'язковими елементами яких, як правило, є:

- 1) підшукування молодих привабливих жінок, які можуть бути використані для продажу з метою сексуальної експлуатації;
- 2) налагодження контактів зі сутенерами за межами України для “реалізації товару”;
- 3) вибір способів для переміщення потерпілих через державні кордони (законним або незаконним шляхом);
- 4) налагодження корупційних контактів з посадовими особами державних органів;
- 5) вибір способу оплати і перевезення грошей, які одержані від продажу жінок.

Розглянемо методи вербування жертв і способи дії, які мають місце як до виїзду, так і після оплатної передачі людини.

Найпоширенішим, і на перший погляд дуже надійним (у розумінні потенційних жертв), є метод вербування жінок за допомогою друзів, знайомих і знайомих їх знайомих. Потенційних потерпілих дуже підкупує той факт, що особи, які пропонують виїхати за кордон — жінки приблизно 40-50 років, які за віком можуть бути матерями цим дівчатам, у зв'язку з чим і найменше асоціюються у них із злочинцями.

Другий метод вербування — це оголошення в газетах та інших рекламних джерелах, в яких пропонується робота за кордоном, яка не вимагає високої кваліфікації і вищої освіти (робота в нічному клубі офіціанткою або танцівницею, сезонні роботи по збиранню врожаю, робота в теплицях і т. п.). Слабкий рівень обізнаності населення щодо умов легальної роботи в розвинених країнах штовхає потерпілих приймати рішення про виїзд за кордон з метою підробити.

Можливим також є вербування потенційних жертв через мережу Інтернет на сторінці шлюбних оголошень, а також через шлюбні агентства.

Способи, які використовують злочинці, можна розділити на дві групи:

- 1) способи вербувальників і кур'єрів, які використовуються на першому етапі, тобто для отримання згоди особи виїхати за кордон, оскільки в Україні нам не відомі випадки, коли жертва примушувалася б до виїзду або, щоб її вивозили за кордон з використанням фізичного насильства. Таким чином, жертва сама приймає рішення виїхати з України³. Серед способів можна виділити два основних — обман і зловживання довірою (надання недостовірної інформації щодо характеру та умов роботи і проживання);

- 2) способи організаторів (тобто сутенерів або замовників, які вже знаходяться в країні

³ Батиргареева В.С. Торговля людьми: уголовно-правовые и криминалистические проблемы // Збірник наукових праць Харківського центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 4. — Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні, 2002. — С. 262.

призначення). Серед цих способів (після оплатної передачі жінки або будь-якої іншої незаконної угоди щодо неї) виділяють насильство як психологічного, так і фізичного характеру, для того щоб примусити жінку до заняття проституцією.

Серед способів психологічного насильства існують:

1) боргова кабала (жінки, у яких не було грошей для оформлення документів на виїзд, або жінки присутні на “торгах” бачать, яка сума була за них заплачена, і розуміють, що повинні віддати ці гроші);

2) шантаж — загроза розповсюдження порнографічних фотознімків або відеозаписів з участю потерпілої, розголошення відомостей про роботу жінки у сфері проституції і т.д.;

3) погроза розправою над родичами, або така ж погроза відносно до самої жінки.

Дуже часто особам, які використовують ці методи впливу, відоме місце проживання жертви, сімейний стан, тому шантаж і погрози мають цілком реальний характер для потерпілих.

Насильство фізичного характеру використовується з метою подолання опору жертв торгівлі і має такі форми як:

а) зґвалтування (групове зґвалтування);

б) побиття;

в) виснаження голодом.

Також можна виділити форму “подвійної” дії (психологічного і фізичного), коли при здійсненні фізичного насильства справляється психологічне враження щодо жертв-очевидців такого явища з метою зламати їх психіку.

Важливим елементом криміналістичної характеристики є механізм експортування живого товару на світові ринки сексуальної індустрії, розподіл обов’язків в організованих злочинних групах, а також загальна характеристика потерпілих і злочинців.

Можна стверджувати, що кваліфікуюча ознака ч. 3 ст. 149 КК України (вчинення злочину організованою групою) є обов’язковою для кожної справи, що розслідується, оскільки злочин, пов’язаний з торгівлею людьми поодиноці не вчиняється, а вчиняється саме організованими злочинними групами з налагодженими каналами збуту на території інших держав. Всі члени груп чітко виконують певні функції і діють за узгодженим планом, переслідуючи при цьому єдину мету. Загальну характеристику торговців людьми визначити дуже складно, оскільки неможливо виділити характерні особливості — загальні для всієї категорії злочинців. Дуже великий віковий діапазон (від 15 до 50 років), різний рівень освіти (від незакінченої середньої до вищої), громадянство, національність також є дуже різноманітними. Ніхто не займається цими злочинними діями самостійно — злочини вчиняються виключно злочинними групами, а також більшість злочинців не мають легального місця роботи, а займаються тільки цим злочинним бізнесом. Таким чином, більш розширена характеристика злочинця в цьому випадку залежить від того, яку функцію він виконує. Як правило, спеціалізована злочинна група по торгівлі людьми зосереджує в собі такі ланки:

1. Організатори — в їх функції входить вирішення фінансових питань, зв’язок з корумпованими співробітниками місцевої поліції, участь в торгах привезеного “живого” товару, постачання в публічні будинки жінок. Найчастіше це виконують і громадяни інших країн, тобто країн призначення (зазвичай це чоловіки, хоча зустрічаються випадки, коли ці функції виконують жінки — громадянки України). Це їх називають сутенерами, замовниками, покупцями, які потім і експлуатують жертву в області секс-індустрії, порно-індустрії як дешеву робочу силу і т.п.

2. Помічники — основними їх функціями є налагодження зв’язків, розміщення замовлень, зустріч жертв з подальшим “працевлаштуванням”, організація процесу вербування. Як правило, це жінки, які були в свій час в ролі жертви, але побачивши прибутковість цього бізнесу, почали займатися ним самі (у літературі це явище отримало назву “друга хвиля”). Займаються цим

жінки віком від 20 до 30 років, які найчастіше мають дітей віком 2-5 років. Помічники іноді виконують основні функції в механізмі експортування жінок.

3. Вербувальники — в їх функції входить “обробка жертви”, вербування для вивозу, а саме — надання неправдивої інформації щодо місця і умов роботи, проведення співбесід. Працівники правоохоронних органів зустрічаються з такою ситуацією, коли функцію вербувальників дуже часто виконують матері жінок “другої хвилі” (приблизний вік 42 — 57 років).

4. Кур’єри — особи, які перевозять жінок і гроші. Іноді “посада” кур’єра відсутня в ланцюзі, а функції перевезення може виконувати помічник, а іноді і сам організатор.

Існування споріднених зв’язків в злочинному ланцюзі (дочка — мати; чоловік — дружина) є дуже характерним для даного виду злочину.

Така сімейність підвищує рівень організованості цих груп, додає їм велику оперативність при вирішенні поточних завдань і збільшує рівень конспірації⁴.

Що стосується характеристики жертв, то в цьому випадку, на відміну від характеристики злочинців, існує можливість визначення загальних ознак для всіх потерпілих цієї категорії. Зважаючи на дослідження, яке проводила Міжнародна організація з міграції (МОМ), можна зробити висновок, що це, як правило, дівчата приємної зовнішності віком 17-25 років. Більшість замовників висуває вимоги щодо росту, фігури, ваги, тобто вимоги, які встановлюються при відборі професійних манекенниць. Крім того, останнім, але дуже важливим чинником при відборі потенційних жертв, є матеріальне і соціальне положення жінки — найпривабливішими для торговців є жінки з малозабезпечених і неблагополучних сімей, випускниці дитячих будинків, інтернатів, спецшкіл, які не мають ні грошей, ні можливості здобути вищу освіту і знайти відповідну роботу в Україні. Тому шанси стати потенційною жертвою работорговців у цих дівчат значно збільшуються на відміну від дівчат з благополучних сімей. Хоча, за останніми даними МОМ, в категорію потерпілих все частіше потрапляють дівчата з вищою освітою, медалістки шкіл. Відсоток жінок, які займалися проституцією в нашій країні і їдуть займатися нею за кордон все ж таки є домінуючим.

Останнім часом як в Україні, так і в країнах ближнього зарубіжжя виникають організації, діяльність яких направлена на:

- 1) дослідження чинників, що впливають на торгівлю людьми;
- 2) вивчення причин, які породжують це негативне явище;
- 3) проведення просвітницької роботи серед молоді;
- 4) проведення тренінгів для представниць потенційної групи ризику;
- 5) повернення жертв торгівлі людьми і відновлення їх психологічного стану і т.п.

Але все-таки одним з головних напрямків діяльності по боротьбі з торгівлею людьми є кримінальне переслідування злочинців. Високий відсоток покараних злочинців повинен впливати на зменшення об’ємів торгівлі людьми.

Викриванню злочинної діяльності може допомогти налагодження постійного обміну інформацією з підрозділами прикордонних військ про факти затримання жінок під час спроби незаконного перетину кордону. Існування такого контакту дозволить своєчасно встановити обставини, пов’язані з вивозом жінок, і виявити причетних до цього осіб.

Для припинення каналів вербування, правоохоронні органи повинні проводити перевірки фірм, які займаються відправленням українських громадян на роботу за кордон на предмет існування ліцензії на посередництво у працевлаштуванні. Необхідно розробити перелік заходів,

⁴ Кривошеєв С., Куц В., Соболев В. Обзор механизмов, средств и правоохранительных мер для борьбы с торговлей людьми в Украине. — Міжнародна організація з міграції. — К., 2002. — С. 26.

які б дозволяли при перевірці встановити, чи діє ця фірма на законних підставах, або ж займається вербуванням потенційних жертв торгівлі людьми під виглядом подальшого працевлаштування.

Вирішальне значення має організація роботи по своєчасному виявленню, розкриттю та розслідуванню вказаного виду злочинної діяльності. У зв'язку з цим, необхідно розглянути комплекс першочергових слідчих дій і способи отримання фактичних даних, які можуть бути доказами по кримінальній справі. Залежно від зібраних даних вирішується питання про порушення кримінальної справи (з урахуванням встановлених обставин по ст. 149 або ст. 331(незаконний перетин кордону), ст. 358 (підробка документів, печаток, штампів, бланків, їх збут, використання піддроблених документів) КК України і про створення слідчо-оперативної групи.

На першому етапі проводяться слідчі дії, передбачені чинним кримінально-процесуальним законодавством, а саме: проведення обшуків за місцем проживання осіб, які тим чи іншим чином причетні до вчинення вказаного злочину, у тому числі і посадовців, організацій та установ; проведення виїмки у вказаних місцях з метою вилучення певних екземплярів документів щодо виїзду особи (осіб), договорів щодо подальшого працевлаштування і т.п.

Під час проведення перерахованих слідчих дій особливу увагу необхідно звертати на інформаційні джерела, які надалі можуть виступати як докази, а саме: записники (у тому числі і електронні), перш за все, якщо там є анкетні дані, адреси жінок, особливо велика їх кількість, а також номери телефонів або банківських рахунків іноземних громадян, мобільні телефони, документи про надходження і отримання грошових переказів, альбоми з фотографіями різних жінок, інші джерела, які необхідно перевіряти за допомогою фахівця (наприклад, комп'ютер, який знаходиться під паролем). Перераховані слідчі дії, а також накладення арешту на грошові кошти і майно, повинні проводитися в суворій відповідності з вимогами кримінально-процесуального законодавства.

При встановленні факту продажу жінки, примушення до заняття проституцією і її експлуатації, виходячи із зібраних доказів, вирішується питання про визнання жінки потерпілою.

При проведенні допиту потерпілих необхідно враховувати їх психологічний стан і з'ясувати не тільки обставини злочину, але й подробиці щодо інших потерпілих жінок, про яких їм відомо (можливо, їх вивозили в одній групі або вони працювали у одного господаря і т.п.). Під час допиту потерпілих обов'язковому з'ясуванню підлягають дані про людей, які були причетні до злочинних дій (це можуть бути особи, які займалися вербуванням, або за допомогою яких відбулося знайомство з вербувальниками, або за допомогою яких були оформлені документи, необхідні для виїзду).

Таким чином можна встановити максимальну кількість членів злочинної групи. Також при допиті потерпілих необхідно з'ясувати, чи залишилися у них закордонні паспорти або інші документи, або речі, які можуть бути використані як докази злочинної діяльності (наприклад, записки з даними про осіб, до яких необхідно було звернутися під час оформлення документів, за допомогою яких перетинається кордон, про осіб, які зустрічали їх на місці призначення і т.п.).

Також з'ясуванню підлягають обставини щодо добровільного характеру виїзду за кордон (чи було використано зловживання довірою або обман) або виїзд мав примусовий характер (внаслідок погроз, наявності боргових зобов'язань, у тому числі і штучно створених злочинцями), які способи були застосовані злочинцями, щоб примусити жінок займатися проституцією.

Для з'ясування тяжкості вчинення злочину і для визначення нанесеного збитку, потерпілій, необхідне проведення судово-медичної експертизи, комплексної психолого-психіатричної експертизи або, в деяких випадках, і висновки інших фахівців. Якщо, наприклад, потерпіла звернулася до правоохоронних органів через деякий час, коли ні фахівець, ні експертиза не можуть повною мірою визначити фізичний або моральний збиток, заподіяний потерпілій, то слід встановити, до яких медичних установ вона зверталася (якщо цей факт взагалі мав місце). Вказані

обставини підлягають обов'язковій перевірці шляхом вивчення відповідних медичних документів (реєстраційних обліків, карток, історій хвороб), а також шляхом опитування медичних працівників.

Після виявлення осіб, які займаються торгівлею жінками, необхідно встановити факт тривалості заняття ними злочинною діяльністю, оскільки це дає можливість отримати додаткові фактичні дані, які можуть бути використані як докази в кримінальній справі. Можливий метод впровадження агента в злочинну групу з метою виявлення механізму вивезення жінок, складу всіх членів злочинної групи і каналів збуту. Важливим доказом злочинної діяльності можуть стати результати спостереження за підозрюваними в причетності до торгівлі жінками, після чого повинен бути складений протокол про проведені оперативно-розшукові заходи. У разі застосування фотографування або відеозапису до протоколу додаються фотографії і відеокасети. В процесі доведення істотної допомоги можуть надати одержані у встановленому порядку дані про організації, що надають послуги телефонного зв'язку, а також витребувані в банківських установах відповідні документи щодо використання безготівкових форм розрахунку.

Зважаючи на сказане, стає зрозумілим, що джерелами доказів у справах про торгівлю людьми можуть бути свідчення свідків, висновки фахівців і судових експертів, матеріали оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, ефективна діяльність з обмеження масштабів розвитку торгівлі людьми на сучасному етапі неможлива без відповідної нормативної бази: міжнародної та національної, котра покликана поставити роботу, насамперед, правоохоронних органів у рамки, що не тільки дозволяють уживати найбільш адекватних заходів для протидії торгівлі людьми, а й такі, що спонукали б їх дотримуватися прав і свобод як для жертв, так і для винних у скоєнні злочину⁵.

Виходячи з викладеного можна з впевненістю говорити про торгівлю людьми як про сучасну криміналістичну проблему. Достатньо важливим є сьогодні прагнення досліджувати механізми розвитку та розповсюдження цього виду злочинів з перспективою викорінювання, що надалі, поза сумнівом, відобразиться на іміджі країни взагалі і на добробуті прекрасної половини суспільства безпосередньо.

*Стаття рекомендована до друку міжкафедральним семінаром
Національної академії внутрішніх справ України
(протокол № 14 від 21 травня 2005 року)*

⁵ Наден О.В. Торгівля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності. Монографія. — К.: Атіка, 2004. — С. 106.